

CAPUT XV.

M. Cato milites ex quovis genere lectos mittit in Scipionis castra. Legati Tisdro egressi ad Cæsarem se conferunt, auxilium petetens. P. Silius castellum, in quo erant Juba impedimenta, expugnat.

³⁶ Dum hæc ad Ruspina geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique, et cujusque modi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ⁶⁰ ex oppido Tisdro, ⁶¹ in quod tritici modium millia ccc. comportata fuerant a negotiatoribus Italicis, aratoribusque, ad Cæsarem venire, quantaque copia frumenti apud se sit, docent, simulque orant, ut sibi præsidium mittat, quo facilius et frumentum, et copiæ suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumque brevi tempore se missurum dicit: cohortatusque ad suos cives jubet proficisci. ⁶² P. Silius interim cum copiis Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Juba, belli gerendi gratia, et frumentum, et res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

⁶⁰ Ex oppido Tisdro.) Intus sita Tisdrus, reductior a mari, a Thapso in meridiem: Antonino Tisdrus Colonia: Ptolemæo Thydrus, Θύδρος: nostro inferius Tisdras.

⁶¹ In quod tritici modium millia ccc.) MSS. regia, et Thuan. in quod, teste Goduino, vulgo in quo. Deinde modium Latine legendum: non modia, ut quidam olim ediderant.

⁶² P. Silius interim.) De quo supra cap. 9. sect. 25.

CAPUT XVI.

Cæsar Ruspina versus proficiscitur, accedit ad munitiones Scipionis. Scipio, et Labienus copias educunt. Cæsariani, pulsus iis, qui ad præsidium erant, loco munito potiuntur. Labienus suis auxilium fert, Julianis eum insequentibus, et multos occidentibus.

Cæsar, postquam legionibus veteranis xx. equitatu, ³⁷ levique armatura copias suas ex secundo comœatu auxerat, naves vi. onerarias statim jubet Lilybeum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse vi. Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores, apparitoresque omnes ut sibi præsto essent. Itaque, omnibus incisiis, neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ⁶³ ad oppidum Ruspina versus, in quo ipse præsidium habuit, et quod primum ad amicitiam ejus accessit; inde parvulam declivitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet millia passuum xv., quem jugum ingens a mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulæ turres, speculæque singulæ perveteres erant collocatæ; quarum apud ultimam præsidium, et statio fuit Scipionis. ³⁸ Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, ascendit, in unumquemque collem turres, castellaque facere cœpit, atque ea minus semihora efficit; et postquam non ita longe ab ultimo colle, turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse præsidium, stationemque Numidarum, paulisper commoratus, perspectaque natura loci equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, jubet dirigi, ac muniri. Quod postquam Scipio, Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex castris ducto, acie-

⁶³ Ad oppidum Ruspina 23. Sic et infra c. 31. sect. 80. versus.) Vide supra cap. 7. sect. ad mare versus concedi.

que equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, ⁶⁴ pedestremque copiam in secunda acie minus passus m. a castris suis constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Jam cum non amplius passibus md. inter hostium aciem, suasque munitiones esse animadvertisset, intellexissetque ad impediendos milites suos, et ab opere depellendos, hostem propius accedere; necesseque haberet legiones a munitionibus deducere, imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem prope accurrerent, præsidiumque inde deturbarent, locumque caperent: eodemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus ⁶⁵ suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum a suis copiis longius abscessisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, iv. turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediēbat, ne posset animadvertere ab equitatu Cæsarī se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos cædi a tergo sensit. Ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit: Galli, Germanique, qui restiterant, ex superiore loco, et post tergum circumventi, fortiterque resistentes conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animadverterunt, metu, ac terrore obcæcata, omnibus portis in suo castra fugere cœperunt. Postea Scipione, ejusque copiis campo, collibusque exturbatis, atque in castra compulsis, cum receptui Cæsar canī jussisset, equitatumque omnem in-

⁶⁴ *Pedestremque copiam.*) cap. 17. sect. 41. et supra cap. Capias, exercitum. Raro exempli, ut supra c. 4. sect. 10.

⁶⁵ *Suppetias ire.*) Ut mox

9. sect. 25. extremo, ubi, quæ adnotavimus, videas.

tra suas munitiones recepisset; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum, Germanorumque, qui partem ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio, pollicitationibusque adducti, ad eum se contulerant; nonnulli, qui ex Curionis prælio capti, conservatique, parem gratiam in fide partienda præstare voluerant. Horum corpora mirifica specie, amplitudineque cæsa toto campo, ac prostrata diverse jacebant.

CAPUT XVII.

Cæsar aciem instruit. Scipio castris se continet; inde, accedente Cæsare ad munitiones, auxilium fert oppido Uzitæ. Cæsar copias, quas contra Scipionem ad pugnam paraverat, in castra recipit.

His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus ⁴¹ præsiidiis cohortes eduxit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis, vulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundum infimas jugi radices propius munitiones leniter accessit. Jamque midices propius munitiones leniter accessit. Jamque minus mille passuum ⁶⁶ ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ, cum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis, armatisque suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, ⁶⁷ in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum

Ab oppido Uzita.) Ptolemæo *Ὀϋζιτα* in mediterraneis, prope Tisdrum, et Leptim minorem.

⁶⁷ *In eo loco, quo paullo ante commemoravi.*) Sic meliores libri, etiam MS. Ursini, Græca

antiptosi, de qua Sancti Minervam, et C. V. Jac. Perizonii additamentum vide libr. iv. c. xii. Tamen Venetus vetus, et Gryphianus liber, alique quem commemoravi, sine figura.

constitit, suamque aciem mediam eo oppido textit. Dextrum, sinistrumque cornu, ubi elephantum erant, in conspectu patenti adversariorum constituit. Cum jam prope solis occasum Cæsar exspectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset, locoque se magis defendere, si res coegisset, quam in campo cominus consistere audere, non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat; hostesque mediam aciem suam oppido texisse, sibi que difficile factu esse intellexit; simul et oppidum uno tempore oppugnare; et in acie in cornu dextrum, et sinistrum ex iniquiore loco pugnare; præsertim cum milites ⁶⁸ a mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque, reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

²³ *A mane diei.*) Nomen matheon, ut multo mane, Cic. lib. ne, regens patrium casum, ut v. Attic. ep. iv. et clarum mane hic apparet; et adsumens epist. Pers. sat. III. pr.

CAPUT XVIII.

Considius absidione Acillæ Adrumetum se confert. Classis Vari, et M. Octavii duas naves hostiles capit cum uno centurione, et paucis tironibus; hi ante Scipionem pauca audacter locuti interficiuntur.

⁴³ Interim Considius, qui Acillam, et VIII. cohortes stipendiarias Numidis, Gætulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu, multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, et iis ab oppidanis incensis, cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri prælio allato commotus, frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, cæterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit: atque ⁶⁹ itinere

⁶⁹ *Itinere per regnum Jubæ* breve iter ab Acilla (sive A-facto.) Longæ ambages, cum cholla est, sive oppidum aliud

per regnum Jubæ factis, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recipit. Interea ex secundo comæatu, ⁴⁴ quem a Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius, et L. Ticida eques Romanus, ab residua classe cum erravisset, delataque esset vento ad Thapsum, a Virgilio scaphis, naviculisque actuariis excepta est, et ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ⁷⁰ ad Ægimurum delata, a classe Vari, et M. Octavii est capta, in qua milites veterani, cum uno centurione, et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus asservatos sine contumelia deducendos curavit ad Scipionem. Qui, postquam ad eum pervenerunt, et ante suggestum ejus constiterunt: „Non vestra, *inquit*, sponte vos certo scio, sed illius scelerati vestri Imperatoris impulsu, et imperio coactos, cives, et optimum quemque nefariæ consecrari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam, et pecuniam donare: quapropter, quid sentiatis, proloquimini.“ Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIV. „Pro tuo, *inquit*, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim Imperatorem te appello) quod mihi vitam, incolumitatemque belli jure capto polliceris; et forsitan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egone contra Casarem Imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cujus dignitate, victoriaque amplius xxxvi. annis depugnavi,

in tractatu maritimo, ubi tum videtur significare.

Cæsar agebat) Adrumetum ⁷⁰ *Ad Ægimurum.*) Insulam recta via ferret. Vide quæ supra ad Cæs. B. Civ. cap. 14. sect. 38. notavimus. Aut Jubæ regnum supra provinciam Romanorum Africanam in austro usque ad mare Syrtium prolatum Straboni, Αἴγυπτος, Ptolemæo.

adversus, armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum, et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, et constitue contra me. Ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius x. sumam. Tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas." Postquam hæc centurio præsentis animo adversus opinionem ejus est locutus, ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus, quid fieri vellet, atque ante pedes centurionem interficit, reliquosque veteranos a tironibus jubet secerni. „Abducite, inquit, istos nefarios scelere contaminatos, et cæde civium saginatos.“ Sic extra vallum deducti sunt, et cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones dispertiri, et Cominium cum Ticiida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiæ causa esse jusserat, ut suis onerariis, longisque navibus præsidio essent, ob negligentiam ignominie causa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

CAPUT XIX.

Ingens saxorum nimbus coortus Cæsaris exercitum rebus necessariis carentem affligit.

47 **P**er id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque 71 Vergiliarum signo

71 *Vergiliarum signo confecto.*) Vergiliæ sunt Plejades: confecto arguit occasum: sed qualem? Hæc, ut ex c. 16. sect. 37. apparet, Februario mense videntur accidisse, quo Plejadum nec cosmicus, nec acronychus, neque heliacus occa-

sus datur. Propius tamen adultus Februarius, aut Martii initium ab heliaco occasu abest, quam a cæteris, et Hirtius *ferre per id tempus* dicendo, non plane eodem mense contigisse significat.

confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus 72 cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non in ore superiorum Imperatorum, in hibernis exercitum continebat; sed in tertio, quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat, opereque faciendo, milites se circumspectiendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sycilia exercitum transportaverat, ut præter ipsum militem, et arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ usui militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. In Africam autem non modo sibi quidquam non acquisierant, aut paraverant, sed etiam propter annonæ caritatem, ante parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pelibus acquiescebant. Reliqui ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, coriisque contextis permanebant. Itaque subito imbre, grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris, aquaque omnes subruti, disjectique, nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte v. legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

85 *Cum saxea grandine.*) Odo vocatur, cujus crassitudo similis editi cum saxorum. Post multitudinem saxorum atulit autem sect. 6. simpliciter gran-

CAPUT XX.

Rex Juba cum magnis copiis ad Scipionem proficiscitur. Scipio suas, et regis copias contra Cæsarem iturus instruit. Cæsar suos per juga summa ducere incipit. Labienus insidias Cæsari per quamdam vallem transituro infelici eventu struit. Ejusdem Labieni fuga.

Rex interim Juba de equestri prælio Scipionis certior factus: evocatusque ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto;

73 ut si cum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Cæsaris liberaretur; cum III. legionibus, equitibusque frænatis DCCC., Numidis sine frænâ, peditibusque ejus armaturæ graadi numero, elephantisque XXX. egressus e regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum positâ, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe ab Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; et exspectatione copiarum regiarum exercitus ejus magna suspensione animi ante adventum Jubæ commovebatur. Postquam vero castra castris contulit, despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit, ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimisserat. Quo facto facile fuit intellectum, Scipioni additum animum, fiduciamque regis adventu. Nam postero die universas suas, regisque copias cum elephantis LX. productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit; ac paulo longius progressus a suis munitionibus, aut ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animadvertit, Scipioni auxilia fere quæ exspectasset, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam foreper jugum summum cum copiis progredi cœpit, et brachia protinus diducere, et castella munire, propiusque Scipio capiendâ loca excelsa occupare contendit. Adversarii magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt: atque ita longius progrediendi eripuerunt facultatem. Ejusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, et quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis: 74 quæ erant transeunda

73 *Ut si cum ipse aliquid.* Libri variant; veteres *ut scum*: recentium plures, inde a Scaligero, *ut si cum*: Goduini, *ut si cum*. Quod sequitur *liberaretur*, a Beroaldo est ad sensum complendum. Ideoque male sanus hic locus est.

74 *Quæ erant transeunda.* Loca videlicet. Sic codex Victorii, vetus Venet. Hironymi Bononii, item Gryphii. Posterius editi *transgrediendâ*, quasi speluncæ quod non cohæret. Regius cod. *transgrediendâ*, putâ loca.

Cæsari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallē olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus animadvertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse, convallē, olivetumque transgredi, eorum locorum peritus, in insidiis cum parte equitatus, levique armatura consedit, et præterea post montem, collemque equites in occulto collocaverat; ut, cum ipse ex improvise legionarios adortus esset; ex colle se equitatus ostenderet, ut re duplici perturbatus Cæsar, ejusque exercitus, neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Cæsar, equitatu ante præmisso, inscius insidiarum cum ad eum locum venisset, abusi, sive obliiti præceptorum Labieni, sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, et summa petere collis. Quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim 75 vivorum sunt potiti. Deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

75 *Vivorum sunt potiti.* Sic sunt. Antea excusi, *vivi sunt potiti*. At noster infra etiam c. 23. ligger edidit, quem plures secuti sect 61. *vivorum potiti sunt*.

CAPUT XXI.

Cæsar castra in quodam loco, quem cepit, mirabili arte munit. Juba, Scipio, et Labienus in Cæsaris legiones irrumperunt. Cæsarei Numidas usque ad castra regis insequuntur, plures milites, Scipioni deficientes, se ad Cæsarem conferunt.

Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Uzitæ, quod inter sua castra, et Scipionis in planitie positum erat, tene-

baturque a Scipione, ⁷⁶ duo brachia instituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumque ejus oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, ut cum propius oppidum copias admovisset, oppugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur: præterea, quo facilius colloquia fieri possent, et si qui profugere vellent, id, quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile, et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cum propius hæstem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim longa, et angusta utebatur. Dum hæc opæra, quæ ante dixi, fiebant a legionibus; interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari, levisque armaturæ præliis minutis cominus dimicabant. Cæsar ab eo opere cum jam vesperum copias in castra reduceret, magno incursu, cum omni equitatu, leviq; armatura, Juba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani vi universæ, subitæque hostium multitudinis pulsati parumper cesserunt. Quæ res aliter adversariis cecidit. Namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas cupide insequentes, dispersoque impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem prælium esset conjectum, pulvisque vento flatus ⁷⁷ omnium prospectu effecisset, Juba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent, equitatusque cum levi armatura funditus ad interneccionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus iv., et vi.

⁷⁶ Duo brachia instituit duci.) Munitiones instar brachiorum protentas: ut Bello Alexandrino, cap. 9. sect. 30.

⁷⁷ Omnium prospectu effecisset.) Dandi casu in u. antiquo

more, ut ad libr. I. B. Gall. cap. II. sec. 16. demonstravimus. Ita autem Scaliger haud dubie ex MSS. et qui adhuc soliti sunt eum subsequi. Priores editi prospectibus.

Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire. Itemque ⁷⁸ equites Curioniani, difsi Scipioni, ejusque copiis complures se eodem conferebant.

⁷⁸ Equites Curioniani.) Lib. ca. cæsi. Vide l. III. de Bell. Civ. p. 22. extrem. Vul. Curiani Fuerunt enim Curionis in Afri-

CAPUT XXII.

Legiones ix., et x. diu in mare jactatæ, tandem ad Cæsarem perveniunt. Cæsar C. Avienum, A. Fontejum, et alios ab exercitu removet. Gætuli contra Jubam arma sumunt, cui rei Juba consulit. Cæsar castra munit. Hostes Cæsareos alloquuntur. Gætulorum fuga in Cæsaris castra. Scipio, et Juba vetant, M. Aquinium cum adversariis colloqui: is obedit, propter quod Jubæ superbiam exaggerat Auctor.

Dum hæc circum Uzitam ab urisque ducibus ad- 53 ministrantur, legiones duæ ix., et x. ex Sicilia navibus onerariis profectæ, cum jam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt, ac diu, multumque jactari, tandem multis post diebus siti, inopiaque confecti ad Cæsarem pervenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Ita- 54 lia pristinae licentiæ militaris, ad rapinarum certorum hominum, parvulam modo casulam nactus Cæsar, quod C. Avienus tribunus milit. x. legionis navem comætu, familia sua, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis, centurionibusque: "Maxime vellent, inquit, homines suæ petulantia, nimiaque libertatis aliquando finem fecissent, meaue lenitatis, modestia, patientiaque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum

neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites populi Romani contra Rempublicam instigasti, rapinasque per municipia fecisti: quodque mihi, Reique publicæ inutilis fuisti, et pro militibus tuam familiam, jumentaque in naves imposuisti: tuaque opera, militibus tempore necessario Respublica caret, ob eas res, ignominia causa, ab exercitu meo te removeo, hodieque ex Africa abesse, et quantum potes, proficisci jubeo. Itemque te, A. Fonteï, quod tribunus militum seditiosus, malusque cives fuisti, ab exercitu dimitto. ⁷⁹ T. Saline, M. Tiro, C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu, beneficio, non virtute consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni, aut utiles fueritis, et magis in seditione concitandi milites adversus vestrum imperatorem, quam pudoris, modestiæque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosque facio, et quantum potestis, abesse ex Africa jubeo. Itaque tradidit eos centurionibus, et singulis non amplius singulis additis servis, in navi imponendos separatim curavit. Gætuli interim perfugæ, quos cum literis, mandatisque a Cæsare missos ⁸⁰ supra docuimus, ad suos cives perveniunt; quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, a rege Juba desciscunt, celeriterque cuncti arma capiunt; contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Juba distentus triplici bello necessitate coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, vi. cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra ⁵⁶ Gætulos. Cæsar, brachiis perfectis, promotisque eo usque, ut telum ex oppido adici non posset, castra munit. Ballistis, scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit, eoque v. legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, il-

⁷⁹ T. Saline.) De quo supra cap. II. sect. 28.

⁸⁰ Supra docuimus.) Hujus libri cap. 12. sect. 32.

lustiores, notissimique conspectum amicorum, propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Namque Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris, finibusque donati, post Sullæ victoriam ⁸¹ sub Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte jam luminibus accensis, cum equis, calonibusque suis circiter m. perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximo Uzitæ locata. Quod postquam Scipio, quique ⁵⁷ cum eo erant, cognoverunt, cum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attingere eum cum adversariis colloqui. Cum nihilominus ⁸² ejus sermonem nuntius ad se referret, diceretque, ut reliqua, quæ vellet, perageret, viator postea ab Juba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna: Vetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus discessit, et dicto audiens fuit Regi. Usuvenisse hoc civi Romano miror, et ei, qui a populo Romano honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Jubbæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuntio, aut, cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam superbius Jubbæ factum, non in M. Aquinium hominem novum, parvumque Senatorem; sed in Scipionem hominem illa familia, dignitate, honoribusque præstantem. Nam cum Scipio sagulo purpureo ante Regis adventum uti solitus esset, dicitur Juba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti vestitu, atque

⁸¹ Sub Hiempsalis regis potestate.) Hic Hiempsale II. est, Jubbæ regis pater. Vide Hist. nostram Antiq. in Numidiæ regionibus.

⁸² Ejus sermonem nuntias ad se referret, diceretque.) Locus dubius nec uno modo expressus. Sic veteres. Scaliger, et recen-

tiores habent restaretque, tanquam Scipionis mandatum nuntius Aquinio attulerit, ut restaret, et reliqua perageret. Goduinus ex codicum collatis vestigiis aliam emendationem tentat, nuntius ad eum (scipionem) referret, se restare, ut, sed durior est, nihilque explicat.

ipse uteretur. Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret; et Jubæ homini superbissimo, inertissimoque obtemperaret.

CAPUT XXIII.

Hostes, simulque Cæsar copias e castris eductas instruunt, cujus rei ordo, et ratio refertur. Vario eventu pugnatur.

58 **P**ostero die universas hominum copias de castris omnibus deducunt; ⁸³ et supercilium quoddam excelsum nacti, non longe a Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit: sine dubio existimans, ultro adversarios, cum tam magnis copiis, auxiliisque regis essent præditi, promptiusque prosiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. Equo circumvectus, legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. Ipse enim a suis munitionibus longius sine ratione non procedebat, quod ⁸⁴ in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus ejus cornu erat oppositum: verebaturque, ne, si prætergressus esset, ex oppido irruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum causa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat. Non arbitrator esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo

⁸³ Et supercilium quoddam.) Eminentiam loci. Virgilius I. Georg. v. 108.

Ecce supercilio elivosi tramitis. Ubi Servius: altitudine, summitate terrarum.

⁸⁴ In oppido Uzitæ.) Sic posteriores inde a Scaligero, qui

haud dubie in MSS. invenit: ut Cicero ad Att. libr. v. ep. xviii. in oppido Antiochia: et Virgilius Æneid. iii. vers. 293.

...But broti adscendimus urbem. Prius tamen editi in oppido Uzita, sexto casu, legunt.

aciem direxit. Collocabat in fronte suas, et Jubæ legiones; postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, et in longitudinem directos; et procul simplex esse acies media a legionariis militibus videretur: in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elefantos dextro, sinistroque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis. Post autem elefantos, armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frænatum universum in suo dextro cornu disposuerat: sinistrum enim cornu oppido Uzita claudabatur, neque erat spatium equitatus explicandi. Propterea Numidas, levisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere interjecto non minus m. passuum spatio, et ad collis radices magis appulerat, longiusque ab adversariorum, suisque copiis promoverat. Id hoc consilio, ut, cum acies II. inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius ejus equitatus circumvectus, ex improvise clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die præliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata: ut ab sinistro ejus cornu ordiatur, et ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX., VII.; in dextro cornu xxx. xxix.; XIII., XIV., XXVIII., XXVI. in media acie. Ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocaverat. Præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, et usque ad aciei suæ mediam legionem porrexit: et ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur; sinistrum autem, ut equitatus hostium multitudini resistere posset, laborabat. Eodemque suum omnem contulerat equitatum, et, quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem V. præmiserat; levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie, passimque, locis certis, maximeque in cornibus collocaverat. Sic utrumque exercitus instructi, non plus passuum ccc. interjecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat num-

quam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam x. diei persisterunt. Jamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset, subito universus equitatus ulterior Numidarum, Gætulorumque sine frænâ ad dextram partem se movere, propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. Frænatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distingere: cum subito ⁸⁵ pars equitatus Cæsaris cum levi armatura contra Gætulos injussu, ac temere longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; levi que armatura deserti, ac pulsî, convulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ xxvi. occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. ⁸⁶ Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. In itinere prædatores equites Numidas, Gætulosque ex improvise adorti, circiter c. partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque, et fossam per medium campum ducere, adversariorumque ⁸⁷ excursionibus officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, et ne jugo a Cæsare excluderetur, appropere. Ita duces utriusque et in operibus occupati erant, et nihilominus equestribus præliis inter se quotidie dimicabant.

⁸⁵ Pars equitatus.... progressi.) Synthesis, historicis æque, ac poetis grata. Sallustius Jugurth. cap. 60. magna pars confecti vulneribus, abeunt.

⁸⁶ Quod proprium gaudium bellantibus.) Scaliger, credo, unci primum suspectum quod inclusit.

⁸⁷ Excursionibus officere.) Raro hoc verbum cum accusandi casu junctum, quod ita in-

solens est. Seb. Gryphio visum, ut iter hoc loco expungeret. Glandorpius vult exemplo Plautino illustrare Trucul. act. II. extr. te officiam: sed libri inde ab Aldino, quos scio, referunt omnes conficiam. Passive tamen Lucretius II. vers. 155. officiumtur dixit, et ipse Cic. I. de Or. c. 39. officeretur: quæ transitiivæ notioni subveniunt.

Varus Adrumetum proficiscitur; Cæsar L. Cispium, et Q. Aquilam ad Thapsum mittit in præsidium commeatibus. Varus plures Aquilæ naves dissipat. Cæsar ut Leptim pervenit, hostium classem insequitur. Varus Adrumetum fugit. Cæsar plures hostium naves capit.

Interim Varus classem, quam antea Uticæ hiemis ⁶² gratia subduxerat, cognito legionis VII., et VIII. ex Sicilia adventu, celeriter deducit: ibique Gætulis remigibus, epibatisque complet; insidiandique gratia progressus Adrumetum cum IV. navibus pervenit. Cujus adventus inscius Cæsar L. Cispium cum classe XXVII. navium ⁸⁸ ad Thapsum versus in stationem, præsidii gratia, commeatibusque sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIV. navibus longis Adrumetum eadem de causa præmitit. Cispium, quo erat missus, celeriter pervenit. ⁸⁹ Aquila tempestate jactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quemdam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu removit. Reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in litore vagantibus, partim in oppido victas sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus vigilia secunda ⁹⁰ Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane

⁸⁸ Ad Thapsum versus.) Sic veteres libri constanter: posteriores sine ad. Ratio sæpe exposita. Vide vel hujus libri cap. 7. sect. 23. cum adnotatis nostris.

⁸⁹ Aquila tempestate jactatus superare.) Vetus liber, quem sæpe laudavi, interserit quædam, jactatus (cum classe proprius) promontorium, cætera: quæ vero, etiam a proximis, ut superflua, resecta sunt. Rubenius tamen Elect. II. 4. censet restituenda.

⁹⁰ Adrumeto ex Cothone egressus.) Portum quemdam Cothone

significari non dubitatur. Strabo libr. XVII. Carthagini portum, seu navale hujus nominis tribuit, ὁ Σοθωννησιον, περικερὲς ἑυρισκῶ περιεχομένον, ἔχοντι νεωσολίου ἐκατέρωθεν κύκλω. Et, si Servio credimus, ad Æneid. I. vers. 427.

Hic portus alii effodiunt. Carthaginienses Cothone fossa utuntur, non naturali portu. Ad hujus similitudinem videntur Adrumetini suum portum etiam Cothonem dixisse.

Leptim universa classe vectus, naves onerarias, quæ longius a portu in salo stabant, incendit, ⁹¹ et penteres ⁶³ duas vacuas a defensoribus nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuntios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberant a portu millia passuum iv. equo admissis, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvum conscendit; in cursu Aquilam multitudine navigiorum perterritum, atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris, audaciaque motus, cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum iv. consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus cxxx. in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum, epibatarumque cepit. Reliquæ naves hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in Cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit, atque in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit; ibique navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paullisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, ⁶⁴ re, rursus se recipit in castra. In ea nave captus est P. Vestrius eques Romanus, et ⁹² P. Ligarius Afranianus, quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat; et postea se ad Pompejum contulerat: inde ex prælio effugerat, in Africamque ad Varum venerat. Quem ⁹³ ob perjurium, perfidiamque Cæsar jussit necari. P. Vestrius autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam

⁹¹ Et penteres duas.) πεντήρες, quinqueremis navis, ab ἐπέρω. Vide cap. in hoc sect. ⁶³ usus et Græco nomine est de B. Alexandr. cap. 14. sect. 47.

⁹² P. Ligarius Afranianus.) Qui sub Afranio, Pompeji le-

gato, in Hispania militaverat.

⁹³ Ob perjurium, perfidiamque.) Quia jurejurando se obstrinxerat, cum dimitteretur a Cæsare, se contra ipsum haud amplius militaturum esset.

numeraverat, et quod ipse suam causam Cæsari probaverat, se Nasidii classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse reservatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignovit.

CAPUT XXV.

Mos Africanorum, qui frumentum sub terra condunt. Labienus castra in quodam colle ponit, per quem Cæsar transiturus est; insidiantes fugat. Labienus suis frustra occurrit. Juba de iis, qui fugerant, supplicium sumit.

Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, ⁶⁵ et in omnibus fere villis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant; atque id propter bellam maxime, hostiumque subitum adventum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones ii. cum equitatu mittit a castris suis millia passuum x. atque inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progressus a suis castris millia passuum vii. per jugum, et collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra ii. legionum facit; atque ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeatuum, cum magno equitatu, levique armatura insidiaturus locis idoneis consedit. Cæsar interim de insidiis Labieni ex ⁶⁶ per fugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto sæpe idem faciendo in negligentiam adduceretur, subito mane imperat porta Decumana legiones se viii. veteranas cum parte equitatus sequi. Atque, equitibus præmissis, nec opinantes insidiatores subito in convallibus latentes levi armatura concidit circiter d.; reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienum cum universo equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. Cujus vim multitudinis cum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui loco

amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes sulxerunt.

CAPUT XXVI.

Cæsar, dato negotio obsidendi Adrumetum, et Thapsum Cispio, et Aquilæ, ad obsidendum oppidum Agar proficiscitur. Cæsarem subsequitur. Cæsar oppido Zetta potitur.

- 67 Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conduit, atque præsidio Lepii, Ruspinae, Accillæ relicto, Cispio, Aquilæque classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsideret, ipse, castris incensis, iv. noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, et pervenit ⁹⁴ ad oppidum Agar, quod a Gætulis sæpe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positus, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab ejus castris millia passuum vi. longe, trinis castris dispartitis copiis, ⁹⁵ consedit. 68 Oppidum erat Zetta, quod aberat a Scipione millia passuum x. ad ejus regionem, et partem castrorum collocatum, a Cæsare autem diversum, ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum xviii. Huc Scipio legiones ii. frumentandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse iv. vigilia egressus, præter hostium castra proficiscitur cum copiis, et oppido potitur.

⁹⁴ Ad oppidum Agar.) xvi. milibus passuum a Thapso situm *infr.* c. 31. sect. 79. Unde conjectura de positione.

⁹⁵ Oppidum erat Zetta.) Nec hujus oppidi situs est certior.

Quidam putant Strabonis *Zellum* esse. Ortelius longius aberat, Ptolemæi *Zetha* *Zetha* promontorium, ultra Syrtium maiorem situm huc retrahens.

Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: et, cum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. Quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, et P. Atrio equite Romano de conventu Uticensi, et camelis xxii. regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra.

CAPUT XXVII.

Labienus, et Afranius egressi ex insidiis prælium cum Cæsareis sæpius committunt, majus tamen damnum ipsi patiuntur.

Cum jam non longe a castris Scipionis abesset, ⁶⁹ quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus, Afraniusque cum omni equitatu, levique armatura, ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri, primo impetu legionum equitatus, et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, et dejecta est de colle. Cum jam Cæsar existimasset hostes pulsos, deterritosque finem lacessendi facturos, et iter cœptum pergere cœpisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt: atque eadem ratione, qua antea dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, levisque armaturæ, mirabili velocitate præditi; qui inter equites pugnabant, et una, pariterque cum equitibus currere, et refugere consueverant. Cum hoc sæpius facerent, et Julianos proficiscentes insequerentur, et refugerent instantes, propius non accederent, et singulari genere pugnae uterentur, eosque jaculis convulserare satis esse existimarent, Cæsar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent castra in loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejunos, qui a quarta vigilia usque ad horam x. diei nihil gustasset, ac jumenta siti perirent. Cum jam ⁷⁰

ad solis occasum esset, et non totos c. passus in horam iv. esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium placide, leniterque procedens, per legionarium militum commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiam dextra, sinistraque per colles percurrere, coronaque in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias, pars agmen extremum insequi: Cæsaris autem non amplius tres, aut quatuor milites veterani, si se convertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius ii. millium numero ad unum terga vertebant, ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, et jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castra incolumes, sauciis x. factis, reduxit. Labienus circiter ccc. amissis, multis vulneratis, ac defessis, instando omnibus, ad suos se recepit.

CAPUT XXVIII.

Scipio legiones in castra reducit: at Cæsar suos exercet, quaque ratione sese contra hostes gerere debeant, edocet: inde hostes ad pugnam invitat, quam illi respiciunt.

Legati ex oppido Vacca ad Cæsarem veniunt, atque ab eo auxilium poscunt.

71 Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Cæsaris collocaverat, reducit in castra. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum, victoremque maximis rebus gestis, sed 96 ut lanista tirones gladiatores, condocere, quo pede se recipere ab hoste, et quemadmodum obversi adversariis, et in quantum spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent,

96 *Ut lanista tirones gladiatorum, quos docebat, et præparabat ad depugnandum.*

comminarenturque impetum, ac prope quo loco, et quemadmodum tela mitterent, præcipit. Mirifice enim hostium levis armatura, anxium exercitum nostrum, atque sollicitum habebat: quia et equites deterrebat prælium inire propter equorum interitum, quod eos jaculis interfecit; et legionarium militem defatigabat propter velocitatem. Gravis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur: quia quodcumque prælium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatu, levique armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognoverat; et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, levique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephantorum magnitudo, multitudoque militum animos detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium. Namque 97 elephantos ex Italia transportari jusserat, quo et miles noster speciem, et virtutem bestię cognosceret, et cui parti corporis ejus telum facile adjici posset; ornatusque, ac loricated elephantus cum esset, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conjicerentur, præterea ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem consuetudine captarum non reformidarent. 98 Quibus ex rebus largiter

97 *Elephantos ex Italia transportari.* Veteres libri scripti et impressi in Italiam: quod Godefridus tuendum suscipit. At si in Italia milites adsueti elephantis fuerunt, unde novus in Africa metus? cur terroris gratia (hoc libr. sect. 70. ante castra Scipio produxit.) Ciacconius hoc primum vidit, deinde Lypsius (Elect. II. 22. et ex Italia legendum censuerunt.) Confirmat Dio Cassius l. XLII. sub initium ὁ Καῖσαρ ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐλέ-

φαντας μεταπέμπετο.

98 *Quibus ex rebus largiter erat consecutus.* Locus male sanus. Scaliger hamatis virgulis verba quibus ex rebus inclusit, quasi aliena: quem adhuc fere omnes editores secuti sunt. Cui displicet brevitatis, *Largiter erat consecutus*, nec cætera putat frustra in libris esse, forte non inepte sic, ut simili modo suppleverit. *Quibus ex rebus, quod optaverat, largiter est consecutus.*

erat consecutus; nam et milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant; equitesque in eas⁹⁹ pila præpilata conjiciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerant.

73 Ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorque, et consideratior erat factus, et ex pristina bellandi consuetudine, celeritateque excesserat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare coasuetas locis campestribus, et contra Gallos homines apertos, minimeque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum dimicare consueverunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, et quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco continerent, sed per causam frumentandi, huc, atque illic raptaret: ideo quod hostium copias ab se, suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem III. productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra. Legati interim¹⁰⁰ ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Zettæ, cujus Cæsarem potitum esse demonstravimus, veniunt: petunt, et obsecrant, „ut sibi præsidium mittat: se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tempus,¹ Deorum voluntate, studioque erga Cæsarem² transfuga suos cives facit certiores, Jubam regem celeriter cum copiis suis, ante-

⁹⁹ Pila præpilata.) Non cuspe præfixa, sed obtuso acumine, et instar pilæ rotunda. Pilius l. ix. 30. de locustæ marinæ cornibus, sunt propria rotunditate præpilata. Et Quinctilianus l. v. 12. Declamationibus ad pugnam forensis velut præpilata exerceri solebamus. Lipsium lege Poliorcel. l. iv. dialog. iv.

¹⁰⁰ Ex oppido Vacca.) Neque de hoc oppido plura constant, quam finitimum fuisse Zettæ,

atque ita in Africa propria. Alia ergo Vacca Numidiæ, forum rerum venalium totius regni, de qua Salust. Jugurth. 2. 47. et alibi.

¹ Deorum voluntate, studioque erga Cæsarem.) Glossema hæc verba Lipsius Elect. 11. 22. censet; inepte enim intrusa sunt, nec cum cæteris cohærent.

² Transfuga suos cives.) Vaccenses legatos, qui cum Cæsare erant.

quam Cæsaris præsidium eo perveniret, ad oppidum accurrisse, atque adveniente multitudine circumdata eo potitum: omnibusque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum, delendumque militibus.“³ Cæsar interim, lustrato exercitu ad XII. Kal. April. postero die productis universis copiis, processus a suis castris millia passuum v. a Scipionis circiter 11. millium interjecto spatio, in acie constitit. Postquam satis, diuque adversarios a se ad dimicandum invitatos supersedere pugnae animadvertit, reducit copias.

³ Cæsar ... processus a suis in processa atate. Et cognato castris.) Id est, progressus. Rara verbo Rutilius v. 313. accessis forma participii: tamen etiam umbris. Scribonius Largus Compos. C.

CAPUT XXIX.

Cæsar ad oppidum Sarsuram iter habet. Labienus dum Cæsaris extremum agmen infestat, pulsus turpiter fugit, postea iterum subsequitur Cæsareos. Oppido Sarsura potitus Cæsar Tisdram pervenit, inde redit ad Agar; quo et Scipio se confert.

Postero die castra movet, atque iter⁴ ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu, levique armatura agmen ejus extremum carpere cœpit; atque ita lixarum, mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, audaciusque accedit ad legiones, quod existimabat milites sub onere, ac sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat; namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat. Itaque eos in equitatum Labieni immissos turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum con-

⁴ Ad oppidum Sarsuram.) Videri posset Ptolemæi Sarsura esse, nisi hæc longius in austrum,

quam Cæsaris itinera ferebant, deducta esset.

pectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante ⁵ P. Cornelio Scipione evocato, qui ibi præerat, atque a multitudine circumvento, interfectoque, oppido potitur: atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram pervenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohorteque sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, ⁶ atque inopia ab oppugnatione ejus deterritus, protinus profectus circiter millia passuum iv. ad aquam facit castra, atque inde iv. die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

⁵ P. Corn. Scipione evocato.) atque legit, quod locus castrorum, de quo proxime sequitur, suadet. Alii inopia rerum, ad oppugnationem necessariarum, deterritum autumant.

⁶ Atque inopia deterritus.) Lipsius dicto loco aqua inopia, non

CAPUT XXX.

Thabenenses Legati a Cæsare auxilium petunt, idque impetrant, Cæsar suos milites jam instructos jubet in hostes impetum facere, a quibus acriter pugnatur; tandem hostes fugiunt. Pacidius pilo ictus interit.

⁷⁷ **T**habenenses ⁷ interim, qui sub ditione, et potestate Jubæ esse consuissent, in extrema ejus regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem a se gestam docent. Petunt, orantque, ut suis fortunis, de populo Roma-

⁷ Thabenenses sub ditione Jubæ.) Et hi incogniti, ab oppido Thabena, quod mox memoratur, dicti. Dicuntur in extrema regni regione maritima locati. Videque supra c. 18. sect. 43. notavimus,

no quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum cohorte, et sagittariis, tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut ⁸ comæatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia iv. equites, cœ. funditores, sagittariique ⁹ uno comæatu Cæsari occurrerunt. Itaque tum his copiis, et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, viii. millibus passuum a suis castris, ab Scipionis vero iv. millibus passuum longe constitit in campo. Erat ¹⁰ oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter cœ. habere consueverat. Eo equitatu dextra, sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in jugo inferiore instructis, non longius fere m. passuum ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, et tempus diei in otio consumebatur, Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem, leuamque armaturam, sagittarios, funditoresque eodem submittit. Quod ubi cœptum est fieri, et equis concitatis Juliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, et nihilominus fortissime, acerrimeque pugnare. Quod ubi Cæsar animadvertit, cœc., quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, jubet equitatu succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere, sauciisque, ac defatigatis integros, recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani cœ. vim hostium ad iv. millia numero sustinere non poterant, et a levi armatura Numidarum

⁸ Comæatu dato.) Venia ad suos, vel alio abeundi a signis.

⁹ Uno comæatu.) Una navigatione, transportatione.

¹⁰ Oppidum nomine Tegea.) Er-

rant, quibus eadem hæc Ptolemæi Tegea est, quæ longissime ab hac belli sede in interiora accedit, Sirti majori, quam minori, propior.